

Міністерство освіти і науки України

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

**ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

за редакцією д.е.н., проф. Н.М. Давиденко

Монографія

Рекомендовано до друку Вченою радою

Національного університету біоресурсів і природокористування України

(протокол № 1 від 29 серпня 2017 р.)

Київ – 2017

УДК 336:63

ББК 65.26

Ф 59

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету біоресурсів і природокористування України (протокол № 1 від 29 серпня 2017 р.)

Рецензенти:

Воронкова О.М. – д.е.н., професор, професор кафедри фінансових ринків Університету Державної фіскальної служби України

Лисак Л.В. – д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів Університету митної справи та фінансів

Олійник-Дани О.О. – д.е.н., доцент, завідувач кафедри банківської справи НУБіП України

Колектив авторів:

Давиденко Н. М. (передмова, підрозділи 1.2, 2.2, 3.5, 4.1, 4.4), Зеліско І. М. (підрозділ 3.2), Пасічник Ю. В. (підрозділ 1.1), Біляк Ю. В. (підрозділ 4.3), Буряк А. В., Дем'яненко І. В. (підрозділ 1.6), Воронченко О. В. (підрозділ 3.4), Лазутіна Л. О., Радченко О. Д. (підрозділ 1.4), Негода Ю. В. (підрозділ 4.1), Олійник Є. О. (підрозділ 4.2), Олійник Л. А. (підрозділ 3.7), Олійник О. О., Олійник Т. І. (підрозділ 3.3), Палійчук Т. В. (підрозділ 1.3), Петруха С. В. (підрозділ 2.1), Резникова Н. Л. (підрозділ 2.4), Скрипник Г. О. (підрозділи 2.3; 2.5), Титарчук І. М. (підрозділи 3.1, 3.6), Яворська В. О. (підрозділ 1.5).

Ф 59 Фінансове забезпечення аграрного сектору: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія / за ред. Давиденко Н.М. – К.: НУБіП України, 2017. – 454 с.

У монографії за результатами проведеного дослідження викладено теоретичні, методологічні та практичні засади фінансового забезпечення аграрного сектору економіки України, визначено вплив структури фінансової системи на фінансове забезпечення аграрних формувань корпоративного сектору, визначено роль фінансових ресурсів у фінансовому забезпеченні розвитку аграрних формувань.

Визначені основні проблемні аспекти фінансового забезпечення стійкого розвитку аграрних суб'єктів господарювання та розроблено пропозиції щодо гармонізації механізму фінансового забезпечення аграрних підприємств.

Розкрито проблеми та перспективи організації та управління фінансовою безпекою аграрних суб'єктів господарювання. Запропоновано шляхи удосконалення корпоративної культури аграрних формувань в контексті фінансової безпеки.

Розрахована на наукових працівників, аспірантів, фахівців і керівників аграрних підприємств, студентів магістерських програм економічних спеціальностей.

ISBN 978-617-7396-67-2

© Давиденко Н.М., 2017
© НУБіП України, 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	7
1.1. Фінансові аспекти постмодерну: погляд з України.....	7
1.2. Вплив структури фінансової системи на фінансове забезпечення аграрних формувань корпоративного сектору.....	20
1.3. Теоретичні основи фіскальної децентралізації.....	36
1.4. Державна фінансова підтримка сільського розвитку України у світлі євроінтеграційних процесів.....	54
1.5. Розвиток біржового ринку фінансових інструментів в Україні.....	69
1.6. Державний кредит і державний борг: рольові функції у системі публічних фінансів.....	82
РОЗДІЛ 2. ПЕРСПЕКТИВИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	98
2.1. Розвиток базового інструментарію державного регулювання аграрного сектору економіки в контексті економічної циклічності.....	98
2.2. Інвестиційна привабливість аграрного підприємства.....	161
2.3. Аналіз сучасного стану інвестиційного забезпечення аграрного сектору.....	191
2.4. Фінансова підтримка збереження генофонду порід у Європі та світі.....	212
2.5. Напрямки ефективного залучення інвестиційних ресурсів в аграрний сектор.....	225
РОЗДІЛ 3. УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....	251
3.1. Теоретичні аспекти підприємницької діяльності в аграрній сфері та розвиток економічних взаємовідносин.....	251
3.2. Роль фінансових ресурсів у фінансовому забезпеченні розвитку аграрних формувань.....	258
3.3. Фінансовий механізм сільськогосподарських підприємств: теорія та практика формування, функціонування, управління.....	281
3.4. Діагностика фінансового забезпечення оптових ринків сільськогосподарської продукції в Україні.....	294
3.5. Парадигма фінансового забезпечення земель сільськогосподарського призначення в Україні.....	311
3.6. Ефективність підприємницької діяльності в аграрній сфері.....	324
3.7. Ефективність використання оборотних активів та шляхи її покращення в аграрних підприємствах.....	336

РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ АГРАРНИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....

4.1. Сутність та завдання фінансової безпеки аграрних підприємств.....	374
4.2. Фінансово-економічна безпека у діяльності сільськогосподарських підприємств: об'єкт антикризового управління.....	394
4.3. Загрози фінансовій безпеці корпоративних підприємств.....	412
4.4. Удосконалення корпоративної культури аграрних формуваннях в контексті фінансової безпеки.....	437

ПЕРЕДМОВА

В умовах нестабільної економіки, що характеризується тривалою фінансово-економічною кризою, важливим завданням є активізація процесів капіталоутворення та вдосконалення фінансового забезпечення підприємств аграрного сектору економіки. Формування та ефективне використання фінансових ресурсів має вирішальний вплив на процеси генерування вартості підприємств, а отже, і удосконалення методів і форм фінансового забезпечення постає головним завданням фінансової політики аграріїв. Фінанси аграрних підприємств є складовою частиною фінансової системи і займають визначальне місце у структурі фінансових відносин суспільства. Вони функціонують у сфері суспільного виробництва, де створюється валовий внутрішній продукт, матеріальні та нематеріальні блага, національний дохід. Саме тому від стану фінансів підприємств аграрного сектору залежить можливість задоволення суспільних потреб, фінансова стійкість країни, її продовольча та фінансова безпека.

Суб'єкти господарювання відіграють важливу роль у системі фінансових відносин суспільства, оскільки вони функціонують у матеріальній і нематеріальній сферах виробництва, де створюються основні джерела фінансових ресурсів. Реалізація розподільних і перерозподільних фінансових відносин відбувається з використанням основних форм фінансового забезпечення суб'єктів господарювання, а також методів і інструментів фінансового регулювання їх діяльності. Серед конкретних елементів здійснення розподілу і перерозподілу створеної вартості ефективним є використання таких фінансових важелів, як податки, обов'язкові збори, норми амортизаційних відрахувань, орендна плата, процент за кредити, дотації, субсидії, субвенції, штрафи, пеня які, у свою чергу, становлять основу фінансового механізму діяльності суб'єктів господарювання.

У сучасних економічних умовах ефективність функціонування суб'єктів господарювання насамперед залежить від налагодженого та дієвого фінансового механізму. За умов ринкової економіки, самостійності суб'єктів господарювання, їхньої відповідальності за результати своєї діяльності виникає об'єктивна необхідність визначення тенденцій розвитку сучасного фінансового механізму, що дозволить розробити оптимальну фінансову політику, яка б забезпечила можливість реалізації наявного економічного та фінансового потенціалу.

Сучасна практика фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств не відзначається комплексністю та системністю, має низку

40. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. / В.І. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999. – 464 с.

41. Ареф'єв В. О. Моделювання управлінських впливів щодо формування системи фінансової безпеки підприємств / В. О. Ареф'єв // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 36. – С. 110–112.

4.2 Фінансово-економічна безпека у діяльності

сільськогосподарських підприємств: об'єкт антикризового управління

Сільськогосподарські підприємства України, на відміну від промислових, мають найбільш схильну тенденцію до кризового стану через нездоланність виробничої складової: природно-сезонної залежності, економічно-збутової ситуації (диспаритет цін на матеріали і сировину), умови кредитування та ін., що вимагає впровадження активних антикризових заходів управління. Нівелювання кризових явищ в максимальному збереженні роботоздатності товаровиробників потребує необхідний потенціал виживання, та є стратегічно важливими для країни в цілому щодо забезпечення продовольчої безпеки. Це зумовлює виникнення та поширення нового, специфічного за своїми завданнями й функціями виду управління – антикризового, як для усіх національних підприємств, так і для сільськогосподарських зокрема.

Звичайно, кризова ситуація в діяльності сільськогосподарського підприємства не виникає раптово, вона має свої причини, яка прихована в самому ринковому господарстві з постійною зміною ринкових орієнтацій споживачів, невизначеністю економічної поведінки контрагентів, необхідністю постійного коригування основних елементів та функціональних підсистем господарства. Суттєвим фактором є і несприятливий вплив зовнішнього середовища (економічний, політичний, соціальний).

На виникнення та поглиблення кризи безумовно впливають економічні фактори, де традиційно виокремлюють загальноекономічні (визначають загальні умови функціонування) та ринкові (тенденції розвитку окремих

ринків товарів і послуг). Проте внутрішні фактори вважаються головною першопричиною розвитку кризи і полягають у неякісному управлінні – кризовий тип менеджмент: склад керівництва із недостатніми знаннями, управлінські працівники у незбалансованій адміністративній команді, відсутність стратегічного підходу, слабка дисципліна. В цілому це посилює дію як недостатній контроль.

Залежно від формування фінансових джерел, необхідно виокремити кризові фактори, що пов'язані з операційною діяльністю – це неефективний маркетинг, структура поточних витрат (висока частка постійних витрат), низький рівень використання основних фондів, високий розмір страхових та сезонних запасів, недостатньо диверсифікований асортимент сільськогосподарської продукції, неефективний виробничий менеджмент на ділянках господарства. Щодо інвестиційної діяльності – довготривалість освоєння інвестиційних ресурсів з їх перевитрачанням, недосягнення запланованих обсягів прибутку за здійсненими інвестиційними проектами, неефективний інвестиційний менеджмент. У фінансовій діяльності – неефективна фінансова стратегія з точки зору ліквідності структури активів, надмірна частка позикового капіталу з високою часткою короткострокових джерел в його залученні, перевищення допустимих меж фінансових ризиків, неефективний фінансовий менеджмент.

На практиці криза ідентифікується із загрозою неплатоспроможності та банкрутством сільськогосподарського підприємства, діяльність його в неприбутковій зоні, або відсутність у нього потенціалу для успішного функціонування. З позиції фінансового менеджменту, кризовий стан полягає в його неспроможності здійснювати фінансове забезпечення поточної виробничої сільськогосподарської діяльності, чим загрожує фінансовій безпеці товаровиробника в цілому. При цьому важливою передумовою застосування дієвих антикризових заходів є ідентифікація глибини фінансової кризи, а саме: фактори виникнення кризи, її вид, стадія розвитку.

Існування таких причинно-наслідкових зв'язків призводить до втрати сільськогосподарським підприємством ліквідності, що зумовлює зменшення обсягів реалізації продукції, призводить, з одного боку, до зниження прибутковості та збільшення збитковості, а з іншого – до зниження рівня ліквідності та платоспроможності. Крім того, закономірність симптомів фінансової кризи є й непомірна кредиторська заборгованість, неплатоспроможність, і як наслідок – банкрутство.

В умовах ринкової економіки, сільськогосподарські підприємства здійснюють свою фінансово-господарську діяльність знаходячись під постійним впливом несприятливих внутрішніх та зовнішніх чинників, які можуть призвести до фінансової кризи та банкрутства. З цих позицій об'єктивно зростає актуальність ефективного антикризового фінансового менеджменту як системи своєчасних методів і прийомів, здатних запобігти фінансовій кризі й уникнути банкрутства. Поняття антикризового фінансового управління дуже широке. Воно включає глобальні проблеми сьогодення й періодично виникаючі поточні проблеми, спричинені порушеннями виробничої стратегії і тактики господарювання.

В економічній літературі існують різні підходи до визначення поняття антикризового фінансового управління. Серед яких, це визначення особливого режиму виконання функцій фінансового менеджменту, який полягає в організації фінансової роботи на підприємстві із врахуванням необхідності профілактики та нейтралізації фінансової кризи. Головне завдання – ефективне використання фінансового механізму з метою запобігання банкрутства та забезпечення фінансового оздоровлення підприємства [1].

Крім того, під антикризовим управлінням підприємством розуміється управління, яке спрямовано на передбачення небезпеки кризи, аналіз її симптомів і усунення загроз появи кризових ситуацій, а в разі їх появи –

аналіз і прийняття швидких заходів ліквідаційного характеру з найменшими втратами та негативними наслідками [2].

Розгляд змісту антикризового фінансового управління, як розробка комплексу заходів з профілактики фінансової кризи та її подолання, визначає саме поняття антикризового фінансового управління – розробка і реалізація заходів, спрямованих на швидке відновлення платоспроможності та забезпечення достатнього рівня фінансової стійкості підприємства для виходу з кризового стану. Це характеризує антикризове фінансове управління підприємством як тип управління, спрямований на виявлення ознак кризових явищ та створення відповідних передумов для їх своєчасного запобігання, послаблення, подолання з метою забезпечення життєдіяльності суб'єкта підприємницької діяльності, недопущення ситуації його банкрутства [3].

В загальному вигляді антикризове фінансове управління можна представити системою прийомів та методів управління фінансами, спрямованою на попередження фінансової кризи та банкрутства сільськогосподарського підприємства, яке найбільш економічно вразливе, сприймаючи сезонний чинник виробництва. Звідси антикризове фінансове управління сільськогосподарським підприємством можна розглядати у двох ракурсах: система профілактичних заходів, спрямованих на попередження фінансової кризи (постійний аналіз сильних та слабких сторін підприємства, прогнозування банкрутства, управління ризиками з їх мінімізацією та нейтралізацією), впровадження системи попереджувальних заходів; система управління фінансами, спрямована на виведення товаровиробника з кризи, в тому числі шляхом проведення санації чи реструктуризації.

Вищевикладене тісно взаємопов'язується з трактуванням основної мети антикризового фінансового управління, де визначено, що розробка і реалізація таких заходів першочергово спрямовується на швидке відновлення

платоспроможності та забезпечення достатнього рівня фінансової стійкості підприємства для виходу з кризового стану [4].

Для підтримання фінансової рівноваги, забезпечення стабільної ліквідності, платоспроможності і прибутковості, фінансовий менеджмент повинен організувати фінансову роботу в сільськогосподарському підприємстві таким чином, щоб операційна, інвестиційна та фінансова діяльність здійснювалися з врахуванням вимог політики антикризового фінансового управління. А сприймаючи фактор виникнення фінансової кризи та неефективність заходів оздоровлення на багатьох сільськогосподарських підприємствах, з низьким рівнем операційного менеджменту і фінансового зокрема, елементи системи антикризового управління доцільно запроваджувати як на успішно функціонуючих сільськогосподарських підприємствах, так і на тих які опинилися у фінансовій кризі. У першому випадку основне завдання системи полягає в недопущенні фінансової кризи, в другому – подолання (фінансове оздоровлення).

Спираючись на практику і досвід ведення господарської діяльності, в наукових літературних джерелах класифікація політики антикризового фінансового управління подається як частина загальної фінансової стратегії будь-якого суб'єкта господарювання, і полягає в розробці системи методів попередньої діагностики погрози банкрутства та «включення» механізму фінансової безпеки підприємства щодо його виходу з кризового стану. Реалізація політики антикризового фінансового управління при загрозі банкрутства передбачає [5]:

1. Здійснення постійного моніторингу фінансового стану підприємства з метою раннього виявлення ознак його кризового розвитку.
2. Визначення масштабів кризового стану підприємства.
3. Дослідження основних факторів, що обумовлюють кризовий розвиток підприємства.

4. Формування системи цілей виходу підприємства з кризового стану, адекватних його масштабам.

5. Вибір і використання діючих внутрішніх механізмів фінансової стабілізації підприємства, що відповідають масштабам його кризового фінансового стану.

6. Вибір ефективних форм санації підприємства.

7. Забезпечення контролю за результатами розроблених заходів щодо висновку підприємства з фінансової кризи.

Виходячи з цього, заходи подолання фінансової кризи поділяються на оперативні, тактичні та стратегічні. До оперативних заходів належать ті, що мають на меті призупинити «відтік» коштів (заморожування рахунків до оплати, короткострокові поступки з оплати боргів, оплата термінових зобов'язань, призупинення витрат на технічну модернізацію, підвищення кваліфікації та ін.), а також інтенсифікація «притоку» коштів (продаж чи здавання в оренду основних фондів, відмова від закупівлі матеріалів на користь найбільш необхідних, розгляд варіантів кредитування та ін.). Тактичні заходи можуть набирати вигляду постійно-діючих планів або спеціальних планів з фінансового оздоровлення за встановленими періодами (бюджетами доходів) надходження виручки від реалізації сільгосппродукції. Прийняття рішень щодо змісту та часових (сезонних) характеристик заходів залежить від типу та глибини фінансової кризи. Стратегічні заходи покликані забезпечити перспективу у збалансуванні доходів і витрат за видами діяльності сільськогосподарського підприємства, і особливо виробничу складову у розрізі продукції та врахувати можливість інвестиційно-інноваційний його поступ.

Таким чином, для фінансового оздоровлення сільськогосподарського підприємства, залежно від причин виникнення кризових явищ у його фінансовій підсистемі, необхідно застосовувати заходи в таких напрямках:

– подолання кризи платежів;

- реструктуризація кредиторської заборгованості, зокрема за основним боргом, санкціями;
- забезпечення достатнього рівня надходження коштів;
- економія поточних витрат.

Серед вищевикладених заходів, особливе місце займає реструктуризація заборгованості, яка дає змогу забезпечити підґрунтя для подальших антикризових перетворень у сільськогосподарському підприємстві. Фінансова реструктуризація посідає чільне місце в загальному процесі реструктуризації суб'єктів господарювання, а її заходи виходять за межі суто фінансових важелів та потребують участі практично всіх підрозділів товаровиробника. В доповнення цьому, антикризовий фінансовий менеджмент у значній мірі повинен спиратися й на функціональний та методологічний інструментарій контролінгу і враховувати вимоги законодавства, яке визначає механізм фінансової санації та банкрутства суб'єктів господарювання.

Розглядаючи економіко-виробничу суть контролінгу, необхідно зазначити, що це спеціальна, саморегулююча система методів та інструментів яка спрямована на функціональну підтримку операційного менеджменту будь-якого суб'єкта підприємництва (зокрема і фінансового), і включає в себе інформаційне забезпечення, планування, координацію, контроль та внутрішній консалтинг [6].

На практиці прийнято розрізняти різну секторальність контролінгу: фінансовий, збутовий, дивізіональний, контролінг виробництва та закупівель тощо. Більшість методів та інструментів контролінгу є універсальними і можуть бути використані в різних його секторах. Функції контролінгу полягають у формуванні інформаційного забезпечення суб'єктів господарювання, де базовим його підґрунтям є показники виробничого й фінансового обліку, а також інформація яка надходить із зовнішнього середовища, зосереджуючись на техніко-економічних даних за окремими

користувачами інформації, а також за її тематикою, що важливо для створення системи раннього попередження та реагування. Це зумовлює координацію планів виробничої діяльності сприяє побудові «дерева цілей» які ставляться перед суб'єктом господарювання. Звідси «дерево цілей» – графічне зображення підпорядкованості та взаємозв'язку цілей, демонструє декомпозицію генеральної мети на окремі завдання.

Стратегічне та оперативне планування виконує ряд завдань: визначення стратегічних напрямків діяльності суб'єкта господарювання, формулювання стратегії його розвитку, стратегічних факторів успіху, горизонтів планування, розробки концепції та плану фінансового оздоровлення. Немаловажною тут складовою є контроль і ревізія та внутрішній аудит, який здійснюють для виявлення причин відхилень від планів і визначення слабких місць суб'єкта господарювання, здебільшого за допомогою факторного аналізу відхилень [7].

Таким чином фінансовий контролінг можна виокремити як саморегулюючу безпекову систему методів і інструментів, спрямовану на функціональну підтримку фінансового менеджменту сільськогосподарського підприємства шляхом концентрації контролюючих дій за основними напрямками управління його фінансами, виявлення відхилень фактичних значень контрольних показників від нормативних (планових) і вжиття оперативних заходів для нормалізації процесу управління фінансами. Провідною метою фінансового контролінгу є орієнтація управлінського процесу на максимізацію прибутку та зростання вартості капіталу при мінімізації ризику і збереженні ліквідності та платоспроможності сільськогосподарського підприємства.

Таким чином, фінансовий контролінг є невід'ємною підсистемою фінансового менеджменту, його основні функції проявляються у формуванні інформації для керівництва сільськогосподарського підприємства з її обробкою, координації фінансових планів та різних функціональних систем

фінансового управління, стратегічному та оперативному фінансовому плануванні, контроль за виконанням фінансових планів, методичному забезпеченні фінансової діяльності та внутрішньому консалтингу.

Впровадження системи фінансового контролінгу у сільськогосподарському підприємстві дає змогу значно підвищити ефективність його фінансового менеджменту, що виступає основою побудови системи управління його фінансово-економічною безпекою. Де базовими складовими оперативного фінансового контролінгу є система річних бюджетів і бюджетний контроль. У разі необхідності бюджети можуть складатися з розбивкою по кварталах, місяцях, декадах чи днях. Взаємозв'язок бюджетування та бюджетного контролю характеризує основний зміст оперативного контролінгу, який власне і полягає в систематичному порівнянні фактичних показників виробничої діяльності сільськогосподарського підприємства із запланованими та подальшому аналізі відхилень з їх подальшим попередженням.

Коло завдань, які належать до компетенції бюджетного контролю, включає управлінський облік, аналіз відхилень, а також рапортування. В оперативних звітах (рапортах) інтерпретуються результати виконання бюджетів, наводиться оцінка основних економічних показників, а також формулюються пропозиції які впливають з аналізу відхилень, що є дієвим інструментом в системі управління фінансовою безпекою сільськогосподарського підприємства.

Отже, типовою для багатьох сільськогосподарських підприємств є проблема неефективного управління ризиками та оперативного виявлення і використання додаткових заходів поліпшення діяльності, наслідком чого може бути зменшення потенціалу розвитку та фінансова криза. З метою своєчасної ідентифікації чинників, які інформують про окремі економічні показники, внутрішні та зовнішні параметри діяльності товаровиробника, необхідним є вжиття превентивних заходів до його управлінської системи

оперативного реагування. Це побудова особливої інформаційної системи яка сигналізує керівництву про потенційні ризики втрат як з боку зовнішнього, так і внутрішнього середовища. При побудові такої системи відбувається інтегрування елементів стратегічного і оперативного контролю. Сама система логічно вписується в систему планування із своєчасного виявлення кризи і загрози банкрутства сільськогосподарського підприємства та встановлення можливостей розвитку або відпрацювання додаткових заходів для товаровиробника.

Формування системи оперативного реагування надасть змогу виявити та аналізувати інформацію про обставини, настання яких може призвести до втрати потенційних можливостей діяльності сільськогосподарського підприємства. Першочерговим завданням системи, є своєчасне виявлення ознак кризи, тобто прогнозування можливого банкрутства. З іншого боку, за допомогою цієї системи виявляються додаткові можливості щодо управління ризиками, яка включає ідентифікацію ризиків, їх оцінку та нейтралізацію.

Сам процес створення системи оперативного реагування може складатися з таких етапів як визначення сфер спостереження – встановлення об'єктів внутрішньої і зовнішньої діагностики. До основних сфер спостереження в рамках внутрішньої діагностики належить фінансова, виробнича, збутова, організаційна складова. Зовнішня діагностика побудована на аналізі ринкової ситуації (клієнти, конкуренти, кон'юнктура), макроекономічної ситуації в країні та економіко-правових умов діяльності сільськогосподарського підприємства. Вибір індикаторів оперативного реагування, які можуть вказувати на розвиток того чи іншого негативного процесу, уможлиблюється за рахунок їх граничних значень і безпечних інтервалів зміни. У ході даного етапу розраховується зона безпеки, тобто позитивна різниця між виручкою та собівартістю реалізації, що відповідає точці беззбитковості; величина продуктивності праці, яка забезпечує конкурентоспроможність товаровиробника; рівень фінансових показників,

достатній для підтримки стабільної ліквідності та платоспроможності; розрахунок частки ринку, необхідної для забезпечення планового рівня рентабельності.

Формування конкретних аналітичних завдань для керівництва сільськогосподарського підприємства можуть бути прогнозування банкрутства, SWOT-аналіз та інші фінансові інструменти. При цьому формування інформаційних потоків та їх зв'язку між джерелами інформації і системою оперативного реагування, повинні бути охоплювати керівників усіх господарських одиниць (відділи, бригади, ферми та ін.). На основі узагальнення одержаних аналітичних висновків та підготовці пропозицій і рекомендацій щодо розвитку сильних сторін з нейтралізацією слабких, постає основою розробки проектів управлінських рішень з відпрацювання фінансової безпеки сільськогосподарського підприємства. При цьому як правило систему необхідно зорієнтувати на внутрішні параметри діяльності товаровиробника (ідентифікація ризиків та можливостей розвитку), задля цього необхідна побудова системи управління ризиками, яка включає їх ідентифікацію, оцінку та нейтралізацію. Орієнтація на зовнішнє середовище (державний вплив, контрагенти, конкуренти), передбачає гнучкість саме виробничої діяльності сільськогосподарського підприємства (диверсифікація бізнесу, розширення чи звуження ринків збуту).

Існування різноманітних моделей прогнозування банкрутства, є одним із притаманних фундаментальних підходів – збирання та аналіз всієї інформації про сільськогосподарське підприємство із внутрішніх та зовнішніх стосовно нього джерел. На підставі зовнішньої інформації оцінюється поточна і перспективна ситуація в аграрній галузі, до якої належить товаровиробник, загальний розвиток кон'юнктури. З огляду на здобуті загальноєкономічні дані, внутрішні джерела інформації та фінансові плани сільськогосподарського підприємства прогнозуються та виявляються результати його господарської діяльності на найближчий період. Загалом

фундаментальний підхід до оцінювання кредитоспроможності та прогнозування банкрутства товаровиробника зорієнтований на внутрішнє фінансове планування й бюджетування та на оцінку перспективного його розвитку.

Одним із найважливіших інструментів системи оперативного реагування на банкрутство та метод його прогнозування, є дискримінантний аналіз, зміст якого полягає в тому, що за допомогою математично-статистичних моделей будується функція та обчислюється інтегральний показник, на підставі якого з достатньою ймовірністю можна передбачити банкрутство сільськогосподарського підприємства. Дискримінантний аналіз базується на емпіричному дослідженні фінансових показників багатьох підприємств аграрної галузі, певна частка з яких збанкрутіла, а решта успішно діють далі. При цьому добирається сукупність показників – коефіцієнтів для кожного з яких визначається питома вага в «дискримінантній функції». Вагомість, як і граничне значення розглядаємих коефіцієнтів, може коригуватися. В першу чергу вона залежить від галузі, загальної економічної та політичної ситуації в країні, рівня інфляції та інших факторів. Значення інтегрального показника дає підстави для висновку про належність об'єкта до аграрних підприємств-банкрутів, чи підприємств які успішно функціонують.

Завдання, яке слід вирішити в процесі організації системи оперативного реагування, є підбір індикаторів раннього попередження та визначення критеріїв їх інтерпретації. У науково-практичній літературі здебільшого вирізняють такі блоки індикаторів як загальноєкономічні – дозволяють своєчасно виявити зміни в тенденціях розвитку кон'юнктури економіки в цілому (використовуються результати досліджень відповідних науково-дослідних економічних і соціологічних інститутів); ринкові індикатори – дають змогу виявити тенденції на ринках, на яких здійснює свою діяльність суб'єкт господарювання; технологічні індикатори –

інформація щодо появи на ринку нових продуктів, методів, процесів; соціальні індикатори – демографічна ситуація в країні і сільській місцевості зокрема, вартість робочої сили та кваліфікованих кадрів, рівень мінімальної заробітної плати; політичні – вплив на діяльність сільськогосподарських підприємств, які мають політичну природу, зокрема тенденції в економічному законодавстві, політика протекціонізму і т.п.; внутрішні індикатори – система показників які розраховуються на базі внутрішнього (управлінського) обліку та звітності. Комбінація показників, які слугують внутрішніми індикаторами оперативного реагування, підбирається з урахуванням можливостей прогнозування на основі фінансового стану сільськогосподарського підприємства та загрози його банкрутства.

Згідно з найновішими розробками у сфері фінансового менеджменту, як ключовий внутрішній індикатор оперативного реагування, рекомендується використовувати показник *Cash-flow*. Цей показник є результатом руху грошових потоків в рамках операційної та інвестиційної діяльності й оперативно сигналізує про проблеми у сфері збуту, виробництва та управління оборотними активами. Крім того, одним з найважливіших інструментів системи оперативного реагування та методу прогнозування банкрутства суб'єктів підприємництва, як раніше зазначалось, є дискримінантний аналіз. Під яким розуміють комплекс методів математичної статистики, за допомогою якого здійснюється класифікація досліджуваних одиниць (підприємств) залежно від значень обраної сукупності показників відповідно до побудованої метричної шкали. Така шкала будується на основі емпіричного дослідження фінансових показників великої кількості підприємств, одні з яких опинились у фінансовій кризі, а інші успішно продовжують свою діяльність [8]. В процесі такого аналізу підбирається певна система показників, дослідивши значення яких, можна віднести підприємство до того чи іншого класу та з високим рівнем ймовірності спрогнозувати його майбутній фінансовий стан. У теорії і практиці

здебільшого розрізняють однофакторний та багатофакторний дискримінантний аналіз.

В основі однофакторного (одновимірного) аналізу покладено сепаратне дослідження окремих показників (складова певної системи показників) та класифікацію підприємств за принципом дихотомії. Віднесення підприємства до категорії «хворих» чи «здорових» здійснюється у розрізі окремих показників відповідно до емпірично побудованої шкали граничних значень досліджуваного показника [2].

Так згідно зі шкалою значень показника рентабельності активів, граничне значення цього показника становить 2%. Це означає, що підприємства, в яких рентабельність активів $>2\%$ вважаються «здоровими», якщо ж значення цього показника $<2\%$, то підприємство належить до групи суб'єктів господарювання, яким загрожує фінансова криза. Загальний висновок про фінансовий стан підприємства робиться на основі аналізу відповідності кожного з показників, які включені в спеціально підібрану систему за їх граничним значенням. Найвідомішими моделями однофакторного дискримінантного аналізу є системи показників Бівера та Вайбеля [9].

В основі досліджень В. Бівера покладено 30 найчастіше вживаних у фінансовому аналізі показників. За ознакою однорідності вони були згруповані в шість груп. З кожної групи вибирають по одному найтипівішому показнику, які й склали його систему прогнозування, це може бути відношення *Cash-flow* до позичкового капіталу, відношення чистого прибутку або позичкового чи робочого капіталу до валюти балансу, відношення оборотних активів до поточних зобов'язань (показник покриття), відношення різниці між очікуваними грошовими надходженнями і поточними зобов'язаннями до витрат підприємства (без амортизації).

Система показників Вайбеля майже ідентична попередній, її відмінність полягає тільки у деталізації періодів дослідження (місяць,

квартал, рік). Для кожного з таких показників побудуються відповідні шкали у вигляді діаграм в яких показана динаміка значень показників протягом певного періоду перед настанням в однієї з груп досліджуваних підприємств фінансової неспроможності. У разі, якщо значення усіх показників аналізованого підприємства перебувають у безпечній зоні відповідної шкали, то цьому суб'єкту господарювання не загрожує банкрутство. Якщо ж значення більше трьох показників наближається до зони «хворих» підприємств, то аналізоване підприємство вважається таким, якому загрожує банкрутство. Щодо підприємств, в яких менше трьох показників знаходяться у критичній зоні, рекомендується проведення додаткового аналізу.

Проте суперечливим моментом однофакторного дискримінантного аналізу є те, що значення окремих показників може свідчити про позитивний розвиток підприємства, а інших – про незадовільний. Така ситуація унеможливорює об'єктивне прогнозування банкрутства.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є застосування багатофакторного дискримінантного аналізу. В процесі такого аналізу підбирається ряд показників, для кожного з яких визначається вага в так званій дискримінантній функції. В загальному вигляді алгоритм лінійної багатофакторної дискримінантної функції можна представити в такій формі:

$$Z = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + \dots + a_nx_n, \quad (4.1)$$

де $a_1, a_2, a_3, \dots, a_n$ – коефіцієнти (вага) дискримінантної функції;

$x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$ – показники (змінні) дискримінантної функції.

Таким чином загальна величина характеризує різний вплив за окремими показниками (змінних) на загальний фінансовий стан підприємства. Віднесення аналізованого підприємства до групи «хворих» чи «здорових» залежить від значення інтегрального показника, який є результатом розв'язку дискримінантної функції, а також від побудованої на основі емпіричних даних прямої поділу. Пряма поділу характеризує граничне

значення Z-показника і слугує базою для розробки шкали інтерпретації одержаних значень Z.

Найвідомішою моделлю прогнозування банкрутства на основі багатофакторного дискримінантного аналізу є модель Альтмана [10]. Модель прогнозування банкрутства, має також назву «розрахунок Z-показника» і є класичною в своїй сфері (фінансовому прогнозуванню та оцінці кредитоспроможності підприємств) та має такий вигляд:

$$Z = 0,012 \times X_1 + 0,014 \times X_2 + 0,033 \times X_3 + 0,006 \times X_4 + 0,999 \times X_5 \quad (4.2)$$

Це п'ятифакторна модель, де чинниками виступають окремі показники фінансового стану підприємства.

Взявши за основу п'ятифакторну модель і адаптувавши її до національних стандартів фінансової звітності, окремі змінні дискримінантної функції мають такий вигляд:

X_1 – робочий капітал поділений на валюту балансу;

X_2 – сума нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) та резервного капіталу поділений на валюту балансу;

X_3 – звичайний прибуток до оподаткування плюс проценти за кредит поділено на валюту балансу;

X_4 – ринкова вартість підприємств (ринкова вартість корпоративних прав) поділена на позичковий капітал;

X_5 – чиста виручка від реалізації продукції поділена на валюту балансу.

Середнє значення показника Z для фінансово неспроможних підприємств становить -0,29, а для групи успішно працюючих підприємств +5,02. За деякими джерелами точність прогнозування банкрутства за цією моделлю становить за п'ять років до банкрутства 36%, чотири роки 29%, три роки 48%, два роки 83%, один рік 95%. При цьому інтерпретація значень Z-показника становить (табл. 4.1):

Таблиця 4.1

Параметри дискримінантної функції Альтмана

Значення Z	Імовірність банкрутства
до 1,8	висока
1,8-2,67	не можна однозначно визначити
2,67 і вище	низька

Джерело: складено автором за [11]

Методологія багатфакторного дискримінантного аналізу може використовуватися керівництвом сільськогосподарського підприємства для своєчасного виявлення симптомів фінансової кризи з ціллю відпрацювати оперативну тактику безпечного її подолання. Проте використання методології багатфакторного дискримінантного аналізу у вітчизняній практиці є досить обмеженим, що зумовлено неможливістю розробки власних, галузевих дискримінантних функцій через відсутність фахівців достатньої кваліфікації та недостатнім рівнем об'єктивності показників які відображаються аграрними підприємствами у фінансовій звітності. У той же час в Україні використовуються численні методики однофакторного дискримінантного аналізу, однак вони безсистемні, не враховують галузевих особливостей і не містять відповідної ключової інтерпретації.

Таким чином, становлення національної економіки України на ринкові відносини, суттєво ускладнює умови господарювання і означає зростання конкурентної боротьби між господарюючими суб'єктами, де виникає ризик погіршення їх фінансового стану та призводити до банкрутства. Забезпечення фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств впровадженням механізму управління нею, є нагально необхідним на рівні будь-якого суб'єкта господарювання. Однак в Україні проблемою управління фінансовою безпекою на рівні сільськогосподарського підприємства займаються недостатньо, не комплексно, основна увага приділяється фінансовій безпеці на рівні держави та антикризовому управлінню. Останнє стає необхідним, коли сільськогосподарські підприємства вже опинились у стані фінансової небезпеки. При цьому головне завдання полягає в тому, щоб

не допустити цього. Проблема забезпечення фінансової безпеки, наявність якої не вимагає антикризового управління, вирішується фрагментно, таким дослідженням не вистачає комплексності, є недостатнім і понятійний (категоріальний) апарат.

Сприймаючи вирішальну роль фінансової безпеки сільськогосподарського підприємства, поняття «фінансова безпека» в аграрній галузі економіки має право на самостійне існування і дослідження як окремої економічної категорії. Це пов'язано з тим, що фінансова діяльність насамперед спрямована на забезпечення товаровиробників необхідними ресурсами, а їх фінансові операції носять стабільний характер. І сприймаючи те, що управління фінансовою діяльністю відіграє пріоритетну роль у забезпеченні стабільності економічного розвитку сільськогосподарського підприємства в цілому, то фінансові ризики за своїми негативними наслідками є найбільш небезпечними. Таке підґрунтя свідчить що фінансова безпека може виступати як окремий об'єкт управління.

Список використаних джерел:

1. Прохорова В.В. Прогнозування банкрутства як складова антикризового фінансового управління / В.В. Прохорова, О.С. Крупчатніков // *Економічний простір*. – 2009. – № 23 (2). – С. 103–109.
2. Лігоненко Л.О. Антикризове управління на підприємством : [Підручник]. – К. : КНТЕУ, 2005. – 828 с.
3. Давидова Г.В. Методика кількісної методики ризику банкрутства підприємства / Г.В. Давидова, А.Ю. Беліков // *Управління ризику*. – 2004. – № 3 – С. 13–30.
4. Козляченко О.М. Інформаційне забезпечення процедури банкрутства / О.М. Козляченко // *Актуальні проблеми економіки*. – 2009. – № 10. – С. 220 – 226.
5. Корнієв В. Антикризові інструменти фінансової стабілізації / В. Корнієв // *Економіка України*. – 2009. – № 12. – С. 22–34.
6. Рязасва Т.Г. Зарубіжні методики визначення ймовірності банкрутства підприємства / Т.Г. Рязасва, І.В. Стасюк // *Вісник Хмельницького національного університету*. – 2010. – № 3. – С. 177–181.

7. Кремень В.М. Оцінювання фінансової стійкості підприємства / В.М. Кремень, С.Я. Щепетков // *Актуальні проблеми економіки*. – 2011. – № 1. – С. 107–116.

8. Козляченко О. М. Інститут банкрутства як складова розвитку ринкової економіки / О. М. Козляченко // *Актуальні проблеми економіки*. – 2009. – № 1. – С. 79–88.

9. Карпунь І.Н. Державні антикризові заходи фінансової стабілізації підприємств / І.Н. Карпунь // *Науковий вісник НЛТУ України*. – 2009. – № 2. – С. 202–208.

10. Орлов О.О. Експрес-діагностика банкрутства на основі даних бухгалтерської звітності за новими Національними стандартами України / О.О. Орлов, К.І. Залогіна // *Вісник НАН України*. – 2000. – № 2. – С. 51–55.

11. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : [навч. посіб.] – К. : КНЕУ, 2004. – 412 с.

4.3. Загрози фінансовій безпеці корпоративних підприємств

Найважливіший елемент економічної безпеки в сучасних умовах – фінансова безпека. Це пов'язано з тим, що, фінансова безпека стає найважливішою частиною економічної безпеки корпоративного підприємства, яка розпоряджається грошовими потоками підприємства, визначає його стратегічний розвиток. Дослідженню даного питання було приділено достатньо уваги з боку різних дослідників і вчених, що призвело до виникнення гострих суперечностей між ними. Проте на сьогодні у світі не має спільної думки стосовно даного напрямку. Для глибшого розуміння впливу ризиків і загроз на стан фінансової безпеки підприємства необхідно з'ясувати зміст понять «небезпека» і «безпека», які тісно пов'язані із категоріями «загроза» і «ризик», що надасть можливість всебічно та повноцінно проаналізувати функціональні завдання служби фінансової безпеки на підприємстві.

Проблеми безпеки отримали останнім часом надзвичайну актуальність, що пов'язано з ростом нестабільності та майбутнім збільшенням числа загроз сучасної цивілізації: це і зростання тероризму, і нестабільність фінансових ринків, і аномальна варіація цін на енергоносії, насамперед на

нафту, і та ін. В цих умовах і держава, і регіони, і корпорації зіткнулися з необхідністю принципово нових підходів до забезпечення безпеки.

Отже, на думку автора, фінансова безпека корпоративного підприємства – це такий стан господарюючого суб'єкта, при якому він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів домагається запобігання, ослаблення або захисту від існуючих небезпек і загроз або інших непередбачених обставин і забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції і господарського ризику. Таке розуміння фінансової безпеки корпоративного підприємства дозволяє показати, що виробниче підприємство знаходиться в ситуації невизначеності, непередбачуваності, зміни як внутрішніх умов господарювання, так і зовнішніх: політичних, макроекономічних, екологічних, правових; приймає ризикові рішення в умовах жорсткої конкуренції, домагається запобігання, ослаблення або захисту від існуючих або прогнозованих небезпек або погроз; і, на погляд автора, це переконливо свідчить, що в даних умовах воно забезпечує досягнення цілей бізнесу. Тобто в даній ситуації корпоративні ресурси підприємства (земля, капітал, кадровий потенціал, підприємницькі здібності менеджерів, інформація, інтелектуальна власність, технологія і т.д.) використовуються в першу чергу для досягнення цілей бізнесу, а не тільки для запобігання небезпек і загроз. І такий шлях – це шлях досягнення стратегічних цілей підприємницької діяльності та забезпечення сталого інтенсивного розвитку підприємства.

В свою чергу, система фінансової безпеки корпоративного підприємства покликана виконувати певні функції. До найбільш значущих з них слід віднести наступні: прогнозування, виявлення, попередження, ослаблення небезпек і загроз, забезпечення захищеності діяльності підприємства і його персоналу, збереження майна, створення благодійної конкурентного середовища, ліквідація наслідків завданих збитків та ін. Метою фінансової системи безпеки є своєчасне виявлення і запобігання як